

מגדור הכסף: משמעויות פסיכולוגיות של כסף עבור גברים ונשים

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

אירית לוי-פלדמן

היחידה ללימודים בין תחומיים

התוכנית ללימודי מגדר

מוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תשרי, תשע"ז

רמת גן

א. תקציר

כסף נוכח בכל תחומי החיים האנושיים והוא בעל השפעה מכרעת על עולמם של בני האדם: למשל, כסף משמש אמצעי לפיצוי על פשע במערכת המשפט; במערכת המשפטית נוכח הכסף בנדוניות, במוהר, בירושות ובדמי מזונות.

בנוסף, כסף הוא גירוי לדפוסי התנהגות נורמליים וא-נורמליים. מושגים הקשורים בכסף ובעסקאות כספיות משפיעים באופן מודע ובלתי מודע על חיי אנשים, על שאיפותיהם ועל תגובותיהם הרגשיות כלפי עצמם, כלפי בני משפחותיהם וכלפי אנשים אחרים.

מחקר זה בוחן משמעויות שונות של הכסף בעבור גברים ונשים, אמידים בגילי הביניים. העבודה מתמקדת בטיפולוגיה הפסיכואנליטית של משמעויות אלה. זאת, לאחר סקירה של הטיפולוגיה הכלכלית, שהיא הגישה השכיחה, המזהה כסף כאמצעי פונקציונלי והטיפולוגיה הביולוגית, המתמקדת בכסף כסם. הנחת המחקר היא כי התפיסות החוקרות את המשמעויות של כסף מדגישות את האספקט הכלכלי שלו, אך אינן מעמיקות דיין ואינן בוחנות את המשמעויות הפסיכולוגיות ואת הרבדים העמוקים של ההתייחסויות האנושיות לכסף. בטיפולוגיה הפסיכואנליטית אפשר לזהות שלוש תפיסות להתייחסות לכסף: הראשונה, מזהה את הכסף כאובייקט הנאה; השנייה, מזהה את הכסף כאמצעי להכרה והשלישית רואה בכסף אמצעי לשיכון רגשות אשם כלפי האב.

במחקר זה רואינו חמישים איש, מחציתם גברים ומחציתם נשים, כולם יהודים חילוניים, בני 35–60, בעלי השכלה אקדמית, נשואים והורים לילד אחד לפחות, המצויים בשני העשירונים העליונים בישראל. איסוף הנתונים וניתוחם נעשה בשיטת מחקר איכותנית שכן היא מתאימה לניתוח חוויות ומשמעויות פסיכולוגיות. כלי המחקר הוא של ראיונות עומק מובנים למחצה בעלי שלד קבוע המאפשרים לאתר תמות.

שלושת הפרקים האמפיריים בעבודה דנים בהיבטים שונים של משמעויות הכסף כפי שזוהו במחקר. הפרק הראשון עוסק במשמעות האתית שמשתתפי המחקר מייחסים לכסף. במחקר זוהו שבעה צווים ועקרונות אתיים שונים שמרואיינים ומרואיינות מנסים לפעול על פיהם: "צו הצרכנות", "קמצנות כמידה רעה", "צו כנגד חוב", "צו נגד מתן מקום חשוב לכסף", "צו החיסכון", "העושר כמידה טובה" והאחרון "איסור על בזבז". גברים ונשים כאחד מאמינים ומנסים לפעול לפי צו אחד או יותר מצווים אלו. אי אפשר היה לזהות במחקר הבחנה מובהקת בין עמדתם האתית של נשים ושל גברים לכסף. עם זאת הממצאים הראו נטיות מגדריות אחדות באשר לעמדות לגבי כסף ובהן העובדה שאחדות מהמראיינות נאמנות ולעתים אף פועלות בו זמנית לצווים סותרים, כגון "צו הצרכנות" ו"צו החיסכון". כמו כן נשים בלבד מתייחסות לצו של ה"עושר כמידה טובה". זאת ועוד, אפשר היה להצביע על

נטייה חזקה יותר בקרב נשים לציית ל"צו הצרכנות" ונטייה חזקה יותר של גברים להזדהות עם הצו "קמצנות כמידה רעה".

הפרק השני עוסק בהתענגויות (הנאות לא מודעות עם מרכיב של סבל) שמקורן בכסף. בקרב המרוויינים והמרוויינות זהו התענגויות שונות באשר לכסף ובהן אפשר למצוא: התענגות אנאלית (הקשורה לאגירה או לשליטה), התענגות פאלית (הקשורה לשליטה, להכרה או למתן ערך) והתענגות עודפת (הקשורה להנאה מהגוף הממשי ומהממד החומרי של הכסף).

לא נמצא הבדל מגדרי מובהק בנטייה לחוות התענגויות אנאליות. בקרב גברים זהו בעיקר התענגויות פאליות. אצל אישה אחת זוהתה התענגות עודפת. בנוסף, מממצאי פרק זה עולה כי כאשר משתתפי המחקר נהנים ומתענגים מכסף הם עושים זאת תוך ציות או ניסיון להתנגד לצווים הבאים הקשורים להנאה מכסף: "אסור ליהנות מכסף כאשר יש לאדם חובות", "אסור ליהנות יותר מדי מכסף", "מי שעשיר חייב ליהנות מכספו" והאחרון, "יש לשאוף להנאה רבה מכסף".

נראה שכאשר נשים משתמשות בכסף לצורכיהן הן לרוב "מתענגות" קרי סובלות ברמה המודעת ונהנות ברמה הלא מודעת, בעוד שכאשר גברים עושים כן הם "נהנים". הבדל מגדרי נוסף שנמצא הוא כי נשים רבות מביעות בוושה לגבי יחסן לכסף בעוד גברים אינם מביעים רגש זה. ניתן לזהות במחקר הנאה אחרת של הנשים שאינה קשורה בהכרח למסמן אלא לגוף הממשי של האובייקט (התענגות עודפת). התענגות זו מנותקת מערך חברתי ונובעת מגוף הכסף. עוד אפשר לזהות במחקר נטיות מגדריות שונות בשימוש בכסף כדי להשיג הנאה. רוב הנשים משתמשות בכסף כדי לגרום להנאה לבני משפחתן ולעומתן חלק מהגברים מוציאים כסף כדי להשיג הנאה לעצמם.

הפרק השלישי עוסק במושג הזהות ובכסף. במחקר כסף אותר כמרכיב משמעותי בזהותם של משתתפי ומשתתפות המחקר. הממצאים מראים כי כסף מהווה מרכיב דומיננטי בהגדרת זהותם באופנים אחדים: א. כסף כזהות חומרית (כאשר טובין חומריים נתפסים כהרחבת זהות הסובייקט); ב. בעלות על כסף כזהות (כמות הכסף שיש ליחיד כמרכיב בזהותו); ג. סכום הכסף שאותו מרוויח היחיד כמרכיב בזהותו; ד. השימוש שעושה היחיד בכסף כשלב בבניית הזהות. ניתוח דברי המרוויינים והמרוויינות מצביע על כך שהקשר בין זהות לכסף מבוסס על ציות לשלושה צווים: הראשון - "עלייך לפעול עם כסף בהתאם לזהותך"; השני - "אל תהיי פראיר" והשלישי - "האמיני שיש בסיס הגיוני ומוסרי לשיטת הקצאת הכספים בחברה והתעלמי מהממד הרירותי של הקצאה זו". מבחינת האספקט המגדרי בפרק זה עולה כי נשים בלבד מתייחסות למוצרים המשפיעים על הופעתן החיצונית או על תדמיתן כגון בגדים ותיקים. מוצרים אלו מהווים חלק מהמאמץ ליצור זהות נשית. כמו כן, בעבור רוב הנשים במחקר, הכסף הוא אובייקט להקרבה אשר בעזרתו מחוזקת זהותה המגדרית של האישה למשל כאם המקריבה הכל בעבור משפחתה. במילים אחרות, נשים

רבות יותר משתמשות בכסף כדי ליצור זהות של זיקה, למשל זהות של אם טובה. ההקרבה הנשית תואמת את התפיסה שמקומן כאובייקט מייצר קושי עבור נשים המשתמשות בכסף. קושי זה בולט בעיקר כשמדובר בנשים העובדות, ומכוננות זהות שאיננה מתאימה לציפיות המגדריות מהן. בעבור מקצת הגברים במחקר רכישת מותגים משמשת שלב בבניית זהות של דמות מצליחן.

שלושה תחומים זהו כקשורים לכסף: אתיקה, התענגות וזהות ואפשר לעתים לראות נקודות ממשק בניהם. מחקר זה טוען כי גברים ונשים חיים במערכת כוללת עם צווים מוסריים הנוגעים לכסף והיא משפיעה על תחומים מרכזיים בחייהם. העמדות, הרגשות והתפיסות שהם מחזיקים כלפי כסף משפיעות על ההתנהגויות של בני שני המגדרים כלפי כסף וכלפי מכלול היחסים הקשורים אליו. בעקבות ממצאי המחקר ושימוש בגישתו התאורטית של ז'אק לאקאן (Lacan) מוצע מודל על פיו לכסף תפקיד כפול: הראשון כאובייקט התענגות והשני כמסמן אדון (זהו מסמן אשר על פיו הסובייקט מפרש את משמעותה של ההתרחשות החברתית).

מחקר זה מצא כי בתחומים שונים הקשורים לכסף, גברים ונשים פועלים ומתייחסים לכסף בצורה המשמרת את התפיסות של תפקידי המגדר הטיפוסיים. עוד נמצא כי יחסי הכוח בין המגדרים בחברה משועתקים גם ליחסי כסף. אם כך, לכסף יכול מרכיב ממגדר, שכן לנשים יש פחות כסף מאשר לגברים. כלומר, מי שיש לה פחות כסף היא זאת שפועלת כאישה.

לסיכום, על פי המחקר, כסף הוא מרכיב דומיננטי מאד בחיי משתתפי המחקר. כסף מייצר סדרה של צווים, התנהגותיים ומוסריים המכוננים זהות, התענגות ואתיקה. הכסף פועל בשני מישורים שונים: הן כאובייקט התענגות והן כמסמן אדון. כסף מהווה בעבור הסובייקטים עקרון מרכזי מארגן בחייהם (בדומה לדת בעבור אנשים מאמינים). כסף קובע לאנשים כיצד יחיו, כמה יעבדו, כיצד ייהנו, כיצד יחנכו את ילדיהם וכיצד יצרכו ויחשבו.